

UDC 726.597(477)

КРАВЧЕНКО О.М.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка,
кандидат історичних наук (Україна)

**МИХАЙЛІВСЬКИЙ ІОАННО-ПРЕДТЕЧЕНСЬКИЙ МОНАСТІР
СЕРЕДИНИ XVII-XVIII ст.**

У роботі йдеться про один з унікальних оборонних монастирів Північно-Західної Слобожанщини. Монастир, заснований на честь Іоанна-Предтечі, є одним з небагатьох прикладів вдалого поєднання козацьких традицій у культовому та військовому будівництві. Монастир перебував на постійному утриманні у старшинських сімей Лебединщини. На території монастиря виявлено залишки споруд, що можна пов'язати з рештками храмів, відомих за описами обителі кінця XVII-XVIII ст. Це тепла церква Введення Богородиці до Храму та церква Іоанна Предтечі. Монастир закрито наприкінці XVIII ст. в процесі секуляризації.

KRAVCHENKO O.M.

Sumy State Pedagogical University named after A.S.Makarenko, PhD (History) (Ukraine)

**THE MYKHAYLYVSKY MONASTERY OF JOHN FORERUNNER
(IOANN PREDTECHA) IN THE MIDDLE OF THE XVII-XVIII cent.**

When Cossacks and pospolytyjs from the Right Bank Ukraine were populating Slobozhanshyna in the middle of the XVII c., they started to set up khutors, villages and towns. Political events, in particular the war between the state of B.Khmelnitsky and The Polish-Lithuanian Commonwealth, influenced greatly the arrangement of monasteries. After the fights there were often destroyed not only towns and villages, but also monasteries. In those circumstances, the monks had to look for shelter on the borderland territories of the Moscow kingdom. Often a monk set up a small hermitage or a cave, and after some time this place became a monastery. This is how the Ianno-Predtechensky monastery appeared in the Lebedyn region. It was first mentioned in 1676, and the construction started in 80-s of the XVII c. The monastery had strong wooden and earth fortification that was typical for Cossacks fortification tradition of the early modern time. Its arrangement was slightly different from the canonical one. That can be explained with peculiarities of its location and desire to protect the community. Possibly, Mykhajlo Vasylyev, the colonel from Hadyach, relative of the Ukrainian Hetman Ivan Samojlovych, took part in construction and designing of the monastery. The families of Hetmans Samojlovych, Mazepa and Polubotok took care of the monastery at different times. On the territory of the monastery there were found remains of two temples: of the Virgin Leading into the Temple and of the Ioann Predtecha (John the Runner). Remains of the big building (lower the main monastery ground) can be also considered as one of the monastery buildings. The monastery was closed during the monastery reform of the second half of the XVIII c. After that all buildings and temples were taken to pieces.

КРАВЧЕНКО А.Н.

Сумский государственный педагогический университет имени А.С.Макаренко,
кандидат исторических наук (Украина)

МИХАЙЛОВСКИЙ ИОАННО-ПРЕДТЕЧЕВ МОНАСТЫРЬ СЕРЕДИНЫ XVII-XVIII вв.

В работе идёт речь об одном из уникальных оборонных монастырей Северо-Западной Слобожанщины. Монастырь назван в честь Иоанна Предтечи и является одним из немногочисленных примеров удачного соединения казацких традиций в культовом и оборонном зодчестве. Монастырь пребывал на постоянном иждивении старшинских семей Лебединщины. На территории монастыря выявлены остатки сооружений, которые можно связать с храмами, которые упоминаются в описи обители конца XVII-XVIII вв. Это тёплая церковь Введения Богородицы в Храм и церковь Иоанна Предтечи. Монастырь закрыт в конце XVIII в. в процессе секуляризации.

Процес освоєння південно-західних рубежів Московської держави починається в першій половині XVII ст. У цей час небезпека з боку татар та прикордонний конфлікт з Річчю Посполитою не дають змоги розпочати залюднення цієї території. Тут виникають виключно прикордонні фортеці з невеликою залогою та тимчасові табори селітроварів. Війна під проводом Богдана Хмельницького змінює військово-політичну ситуацію на Лівобережжі. У середині XVII ст. Річ Посполита вже не контролювала територію Дніпровського Лівобережжя і Московська держава змінила своє ставлення до переселенців з України. Вона була вкрай зацікавлена у створенні на південно-західному кордоні низки укріплених фортець з постійним населенням. Велика кількість переселенців з охопленої війною України стає тим фундаментом, на якому в майбутньому виникне та розвиватиметься Слобожанщина. З іншого боку, для контролю над новими територіями московський уряд надсилає стрільців, які формують ядро майбутніх гарнізонів нових фортець. Ці два потоки і сформували населення Слобожанщини в другій половині XVII ст. Козаки, які приходили на незаселені землі, намагалися на новому місці відтворити військовий, соціально-економічний та релігійний устрій Гетьманщини. Так, на північному заході Слобожанщини виникли два козацьких полки - Сумський та Охтирський - з сотенними містечками, слободами та хуторами. Основою духовного життя Слобожанщини стали храми та монастирі, які виникли одразу із заснуванням укріплених містечок. Ченці православного віросповідання у Речі Посполитій піддавалися гонінням, тому переходили на територію Московського царства. Заснування православних монастирів активно підтримувалося Московським патріархатом, який вбачав у православних ченцях основу для утвердження православ'я на нових землях. Зважаючи на складну політичну ситуацію у Речі Посполитій, окремі ченці, а інколи і вся братія, змушені були шукати прихистку на прикордонних територіях. Так, разом з козаками та посполитими ченці вирушали у далеку мандрівку, результати якої були часто непередбачуваними. Лишаючись наодинці, ченці часто ставали відлюдниками, оселяючись у глухих, важкодоступних урочищах. Згодом на цих місцях закладаються перші православні обителі Слобожанщини. Одним з них став монастир на честь Іоанна Хрестителя.

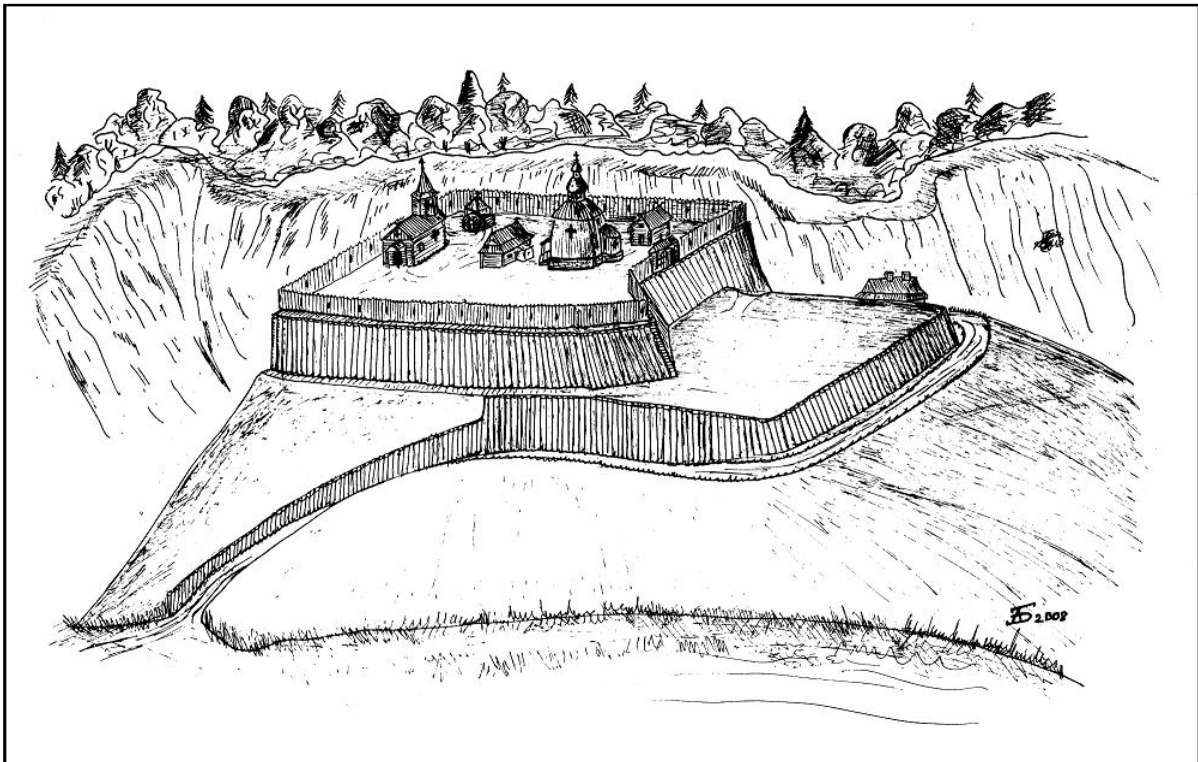

Рис.1. Михайлівський Іоанно-Предтеченський монастир. Графічна реконструкція О.М.Бондаря

Іоанно-Предтеченський монастир був розташований на території Лебединської сотні Сумського козацького полку. Він вперше згадується архієпископом харківським та чернігівським Філаретом у першому томі багатотомного видання *“Историко-статистическое описание Харьковской епархии”* [9, с.189-191]. Дослідником було зроблено опис монастиря на основі джерел кінця XVII-XVIII ст. Однак, де саме розташований монастир автору було невідомо. А вже у третьому томі того ж таки видання описане городище поблизу с. Михайлівка Лебединського повіту [10, с.516]. Після обстеження з’ясувалося, що це городище є залишками Михайлівського Іоанно-Предтеченського монастиря. У фондах Сумського краєзнавчого музею зберігаються матеріали з архіву сім’ї Полуботків, де є документи, що стосуються економічного життя обителі [4-8]. Монастир, виявлений і обстежений Є.М.Осадчим у 2006 р., у 2010 р. досліджувався автором [2, с.7-9; 3, с.48].

На сьогодні рештки монастиря є однією з найбільш яскравих пам’яток археології козацького часу північного заходу Слобожанщини. Він розташований за 0,2 км на північ від північної околиці села Михайлівка Лебединського району Сумської області. Займає гору-останець правого корінного берега р.Псел. Розташований серед великого яру, схили якого утворюють навколо монастиря *“амфітеатр”*. Прямокутний у плані монастир займає верхню частину останця (рис.2).

Обитель має систему земляних укріплень, що одночасно є його межами. Розміри майданчика монастиря становлять 80х40 м, висота над рівнем заплави - 35-40 м. Схили круті, на окремих ділянках практично вертикальні. Зі східного, більш похилого боку, монастир має укріплення у вигляді двох ліній ескарпу.

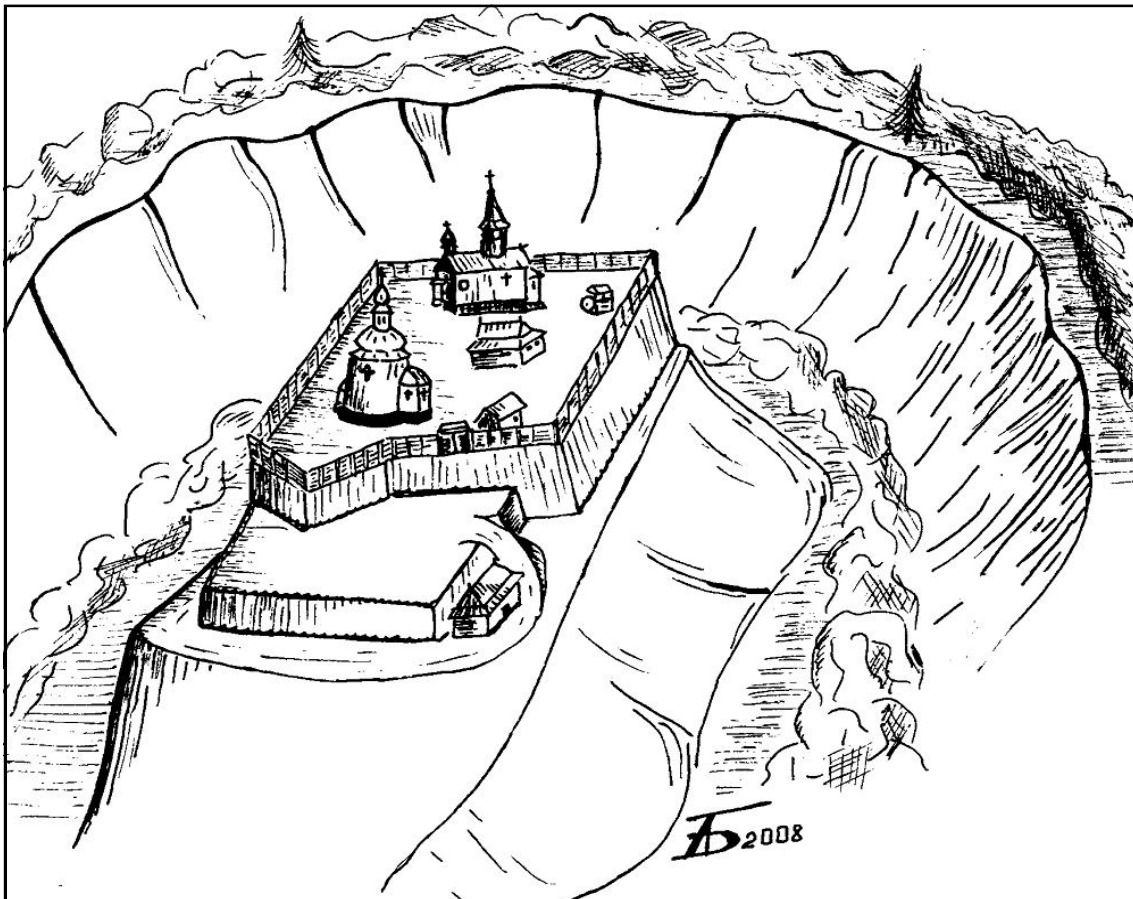

Рис.2. Загальне розташування Іоанно-Предтеченського монастиря. Графічна реконструкція О.М.Бондаря

Перша лінія включає в себе в'їзд та напілні укріплення. Її розміри становлять 30х25 м. Схил підрізаний таким чином, що при цьому утворилася вертикальна стіна висотою 3,5 м. Ескарп починається біля підшви останця та поступово піднімається до вершини. Саме цією дорогою іде підйом до монастиря. В'їзд розташований зі східного боку. Висота укріплень коливається від 2 м з північного боку до 3 м з південного та східного. Друга лінія укріплень - безпосередньо монастир, займає високу частину останця. Майданчик рівний, має невелике підвищення у південно-західній частині. Він має протяжність 45 м, висоту 2,5-3 м та споруджений від південного до північного схилу останця. У південній частині ескарп має кутовий виступ-редан (рис.1).

За описом кінця XVII ст., по периметру монастиря було обнесено дерев'яною стіною. У південно-західному куті монастиря знаходиться яма-резервуар для води, або, ймовірно, залишки колодязя. Поверхня монастиря пошкоджена на початку XX ст., коли місцеве населення розбирало цегляні підмурки церкви та будинків. На сьогодні залишки церкви, що була розташована у центральній частині монастиря над другою лінією укріплень, простежуються у вигляді заглибин фундаменту, які утворилися під час вибирання цегли. Ширина траншеї 4 м, глибина 0,7 м. За формою котловану можна реконструювати план церкви. Храм прямокутний у плані, одноапсидний, безстовповий, довжина стіни 10х10 м. Зі східного боку розташований вхід, ширина якого 2 м. Товщина фундаменту стін становить близько 0,7 м. З руїн храму походять фрагменти цегли розміром 26х12х7 см та 26х12х3 см. Крім цегли, серед руїн церкви знайдено кілька фрагментів листового заліза, яким був укритий купол. Ймовірно, що це і є рештки церкви Іоанна Предтечі (рис.3).

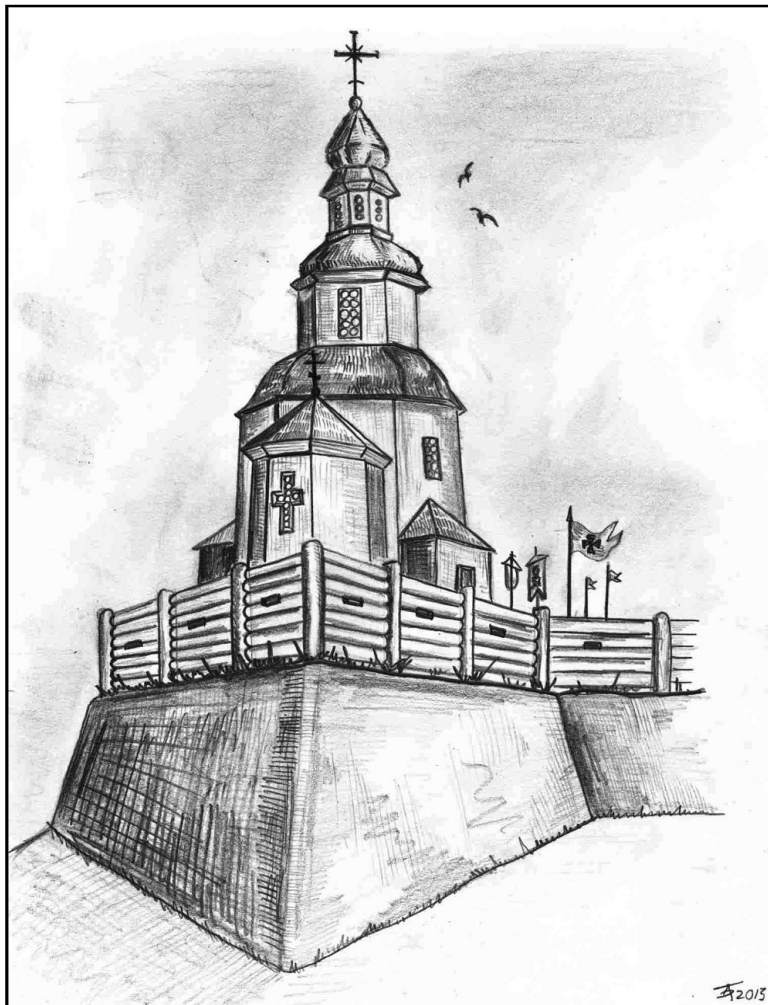

Рис.3. Церква Іоанна Предтечі. Графічна реконструкція О.М.Бондаря

Орієнтовна дата будівництва храму - початок XVIII ст., коли маєтки гетьмана І.Мазепи переходять до чернігівського полковника П.Полуботка [10, с.514]. На цю дату вказують і фрагменти кахлів з зеленою поливою та рослинним орнаментом, знайдені поряд. Орнамент кахлів та їх форма має аналогії у матеріалах з Батурина, але малюнок на михайлівських кахлях не такий чіткий, що вказує на те, що це вже більш пізніша та не досить якісна копія [2, с.261-276].

У західній та північно-західній частині монастиря збереглися залишки двох споруд. Вони простежуються у вигляді розвалів цегляних печей та залишків фундаменту. Споруда 1 розташована у західній частині. У північному кутку будівлі знаходилася цегляна піч, викладена кахлями. Її залишки були зруйновані скарбошукачами 2005 р. Орієнтовні розміри споруди 12х7 м. На відміну від церковного, її фундамент вцілів. У описі монастиря згадується тепла церква Введення Богородиці до Храму. Зважаючи на наявність кахлів, можна припустити, що споруда 1 є рештками цього храму.

У північній частині монастиря, за лінією першого, напільного, ескарпу, виявлено залишки цегляного фундаменту споруди 2. Орієнтовні розміри споруди 13х9 м. Фундамент був споруджений з трьох видів цегли: 35х17х8 см, 26х12х7 см, 26х12х3 см. Серед цеглин зустрічаються фрагменти фігурної карнизної цегли. У північному кутку будинку було виявлено залишки печі у вигляді завалу обпаленої цегли, вапна та кахлів. Кахлі не мають поливи, а тільки прикрашені рослинним орнаментом. Також виявлено плиту з мергелю квадратної форми, розміром 50х50 см завтовшки 10 см, якою, можливо, було викладено підлогу або передпічний простір.

Серед знахідок з території споруди 2 можна відмітити димлену і розписну кераміку, уламки кахлів та фрагменти скляних штофів. Дах було вкрито листовим залізом. Серед фрагментів залізної покрівлі виявлений фрагмент стику між двома листами. З'єднання листів робилося механічно - краї загиналися один за один та приклепувалися. Такий вид з'єднання дозволяв збирати дах не тільки з прямокутних чи квадратних листів бляхи, а й з трапецієподібних чи фігурних. З території монастиря походять численні фрагменти гончарного посуду XVII-XVIII ст. і кахлів із зеленою поливою [3, с.48]. Споруда 2, зважаючи на її розташування, може бути інтерпретована як залишки будинку для паломників.

Перша письмова згадка про присутність ченців поблизу Лебедини наводиться у документі, який датовано 1676 р. На цей час на горі, де згодом постав монастир, мешкав один чернець [9, с.188]. Перші роки існування обителі нам невідомі. Чернець, який мешкав на горі, скоріш за все був ченцем-відлюдником. На сьогодні відомі кілька печер та підземних скитів на території Слобожанщини. Не виключено, що чернець мешкав у невеликій печері, викопаній у схилі гори. Наступний етап існування монастиря починається з приходом на Лебединщину гадяцького полковника Михайла Васильєва. Після захоплення земель лебединських пушкарів на Пслі виникли кілька садіб та слобода Михайлівка. Саме Михайло Васильєв міг бути тією людиною, яка спроектувала та збудувала монастир схожий на невеликий козацький острог.

Перші будівлі та укріплення обителі, за даними, що наводить Філарет, були дерев'яними. Точно визначити кількість дерев'яних споруд на території монастиря неможливо з причини відсутності археологічних досліджень. Дерев'яна архітектура була домінуючою на Слобожанщині до початку XVIII ст., не зважаючи на те, що приблизно через півстоліття дубові конструкції потребували заміни.

Після приходу до влади гетьмана І.Мазепи маєтки І.Самойловича та його родини змінюють власників. Садоба та слобода Михайлівка переходять до Івана Обідовського, родича нового гетьмана.

Михайлівський Іоанно-Предтеченський монастир мав кілька елементів, що пов'язують його з традиціями козацького військового будівництва. Наявність подвійного ескарпу свідчить про намагання якомога ефективніше використати природні перешкоди для максимального захисту обителі. В'їзд до монастиря знаходиться зі східної сторони, що є відхиленням від канонічного розташування. Це обумовлено тим, що західний схил майже вертикальний. У свою чергу дорога, прокладена паралельно дерев'яній стіні була одним з фортифікаційних рішень. Нападники, йдучи дорогою, опинялися під обстрілом захисників без змоги укритися. Перший майданчик монастиря з усіх боків був оточений схилами та болотистою долиною струмка, а із заходу майже триметровим земляним ескарпом з реданом. Застосування редану у земляних укріпленнях

типове для козацької та загальноєвропейської військової традиції XVII-XVIII ст. Ці виступи були призначені для ведення фланкуючого вогню. Цікавим рішенням є розташування церкви на редані. З одного боку вона є просторовою домінантою обителі, з іншого - це точка, з якої вільно прострілюється простір усього монастиря та підходи до нього.

Отже, Іоанно-Предтеченський монастир був заснований ченцем-відлюдником у середині 70-х років XVII ст. Згодом на цьому місці за сприяння гадацького полковника Михайла Васильєва зводиться комплекс монастиря, що мав ознаки фортеці.

---

1. *Віноградська Л.* Колекція кахлів з розкопок на території Батуринської фортеці 2001-2002 рр. / Л.Віноградська, Ю.Ситий // Батуринська старовина: збірник наукових праць, присвячений 300-літтю Батуринської трагедії. - К.: Вид. ім. Олени Теліги, 2008. - С.261-276.

2. *Кравченко О.М.* Звіт про археологічні розвідки на території Сумської області у 2010 р. / О.М.Кравченко // НА ІА НАНУ. - 2010/54. - 6 арк, 24 іл.

3. *Приймак В.В.* Звіт про археологічні розвідки для "Зводу пам'яток історії та культури України" на території Білопільського району Сумської області у 2006 р. / В.В.Приймак, О.В.Коротя, С.М.Осадчий // НА ІА НАНУ. - Ф.е. - 2006/69. - 70 арк.

4. Сумський обласний краєзнавчий музей (далі - СОКМ), кн.28985.

5. СОКМ, кн.28982.

6. СОКМ, кн.7775.

7. СОКМ, кн.28898.

8. СОКМ, кн.28899.

9. *Филарет (Гумилевский) арх.* Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Краткий обзор епархии и монастыри / Архиепископ Филарет. - М.: Типография В.Готье, 1852. - Отд.І. - 236 с.

10. *Филарет (Гумилевский) арх.* Историко-статистическое описание Харьковской епархии / Архиепископ Филарет. - М.: Типография В.Готье, 1857. - Отд.ІІІ. - 604 с.

References

1. Vinogrod's'ka L. Kolekciya kaxliv z rozkopok na tery'toriyi Batury'ns'koyi forteci 2001-2002 rr. / L.Vinogrod's'ka, Yu.Sy'ty'j // Batury'ns'ka starovy'na: zbirny'k naukovy'x pracz', pry'svyacheny'j 300-littyu Batury'ns'koyi tragediyi. - K.: vy'd. im. Oleny' Teligy', 2008. - S.261-276.

2. Kravchenko O.M. Zvit pro arxeologichni rozvidky' na tery'toriyi Sums'koyi oblasti u 2010 r. / O.M.Kravchenko // NA IA NANU. - 2010/54. - 6 ark, 24 il.

3. Pry'jmak V.V. Zvit pro arxeologichni rozvidky' dlya "Zvodu pam'yatok istoriyi ta kul'tury' Ukrayiny'" na tery'toriyi Bilopil's'kogo rajonu Sums'koyi oblasti u 2006 r. / V.V.Pry'jmak, O.V.Korotya, Ye.M.Osadchy'j // NA IA NANU. - F.e. - 2006/69. - 70 ark.

4. Sums'ky'j oblasny'j krayeznavchy'j muzej (dali - SOKM), kn.28985.

5. SOKM, kn.28982.

6. SOKM, kn.77758.

7. SOKM, kn.28898.

8. SOKM, kn.28899.

9. Filaret (Gumilevskij) arh. Istoriko-statisticheskoe opisanie Har'kovskoj eparhii. Kratkij obzor eparhii i monastyri / Arhiepiskop Filaret. - M.: Tipografija V.Got'e, 1852. - Otd.I. - 236 s.

10. Filaret (Gumilevskij) arh. Istoriko-statisticheskoe opisanie Har'kovskoj eparhii / Arhiepiskop Filaret. - M.: Tipografija V.Got'e, 1857. - Otd.III. - 604 s.